

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК БОРИСА ГРІНЧЕНКА НА ШПАЛЬТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЩОДЕННОЇ ГАЗЕТИ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА»

BORIS HRYNCHENKO'S CREATIVE HERITAGE OF IN THE UKRAINIAN DAILY NEWSPAPER "PUBLIC OPINION (HROMADSKA DUMKA)"

У статті проаналізовано комплекс публікацій відомого українського письменника, публіциста, педагога, громадського діяча Б. Грінченка, вміщеного на шпальтах української щоденної газети «Громадська думка» (1905-1906). Метою статті є визначення тематичного діапазону та інформаційного потенціалу творчого доробку письменника, опублікованого в часописі для дослідження громадсько-політичного життя України на початку ХХ ст., а також діяльності автора як представника своєї епохи. Актуальність статті зумовлена необхідністю комплексного дослідження творчої спадщини учасників українського національного руху початку ХХ ст. Новизна публікації спричинена недостатнім рівнем вивчення проблеми співпраці Б. Грінченка з українським часописом «Громадська думка». Стаття ґрунтується на засадах історизму, об'єктивності та системності. Використано загальнонаукові, історичні та джерелознавчі методи – аналітичний, синтетичний, логічний, евристичний, критичний, археографічний та інші.

У статті досліджено тематичний діапазон, зміст та джерельне значення публікацій Б. Грінченка. Визначено рівень інформаційного потенціалу цих джерел для дослідження особливостей громадсько-політичного та культурного життя України, умов розвитку українського національного руху. Описано основні проблеми, що перебували у фокусі уваги автора. Розкрито коло журналістських інтересів, педагогічні, суспільно-політичні погляди та напрями громадської діяльності Б. Грінченка. У висновках узагальнено рівень інформаційного потенціалу творчого доробку письменника у газеті «Громадська думка» як складової джерельної бази дослідження історії українського національного руху, громадського і політичного життя України, формування системи української освіти на початку ХХ ст., суспільних викликів 1905-1906 рр. тощо. Визначено джерельне значення комплексу публікацій для вивчення громадсько-політичної діяльності та світогляду автора, як учасника та свідка важливих подій свого часу.

Ключові слова: Б. Грінченко, творча спадщина, «Громадська думка», український національний рух, газета.

The complex of publications of B. Hrinchenko the famous Ukrainian writer, publicist, teacher, public figure in the columns of the Ukrainian daily newspaper «Public Opinion (Hromadska Dumka)» (1905-1906) is analyzed in article. The purpose of the article is to determine the thematic range and informational potential of the writer's creative work, published in a newspaper for the study of the social and political life of Ukraine at the beginning of the 20th century and the author's activities as a representative of his era. The relevance of the article is determined by the need for a comprehensive study of the creative heritage of representatives of the Ukrainian national movement of the beginning of the 20th century. The novelty of the publication is caused by the insufficient level of study of the problem of B. Hrinchenko's cooperation with the Ukrainian newspaper «Public Opinion (Hromadska Dumka)». The article is based on the principles of objectivity and systematic historicism. General scientific, historical and source studies methods: analytical, synthetic, logical, heuristic, critical, archeographical and others. are applied.

The thematic range, content and source value of B. Hrinchenko's publications are studied in article. The level of the informational potential of these sources for the study of the peculiarities of the social, political and cultural life of Ukraine, the conditions for the development of the Ukrainian national movement are determined. The main problems that were in the focus of the author's attention are described. The circle of journalistic interests, pedagogical, socio-political views and directions of public activity of B. Hrinchenko are discovered. The conclusions summarize the level of informational potential of the writer's creative heritage in the newspaper «Public Opinion (Hromadska Dumka)» as a component of the source base for researching the history of the Ukrainian national movement, public and political life of Ukraine, the formation of the Ukrainian education system at the beginning of the 20th century, social challenges of 1905-1906, etc. The source value of the set of publications for the study of social and political activity and worldview of the author as a participant and witness of important events of his time is determined.

Key words: B. Hrinchenko, creative heritage, "Public opinion (Hromadska Dumka)", Ukrainian national movement, newspaper.

УДК 930.2:070Грінченко
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.7>

Якобчук Н.О.,
канд. іст. наук,
ст. науковий співробітник відділу
педагогічного джерелознавства
і біографістики
Державної науково-педагогічної
бібліотеки України
імені В.О. Сухомлинського

Постановка проблеми. Від початку ХХ ст. видання національної преси було одним із ключових завдань української інтелігенції. Однак в умовах існування офіційних заборон, встановлених Емським указом 1876 р., та активну протидію російського чиновництва реалізувати його було дуже складно. Упродовж 1904-1905 рр. відомі представники українського національного руху вживали різноманітних заходів (від петицій, особистих клопотань до відправлення делегації до державних установ та урядовців російської імперії різного рівня), з метою домогтися скасування

обмежень щодо вживання та розвитку української мови.

Ініціатором видання української газети був громадський діяч, журналіст, меценат Євген Чикаленко, який вважав, що народу, особливо селянству дуже важливо мати національно-просвітницьке джерело інформації рідною мовою. Ще до появи, у листопаді 1905 р., «Тимчасових правил про друк», він подав до Головного управління у справах друку клопотання про видання газети «Громадське слово» та журналу «Нове життя», але отримав відмову. Його однодумці теж

надіслали подібні заяви: Володимир Леонтович на часопис «Громадська думка» і журнал «Нова громада», а Борис Грінченко – на газету «Рада». Лише 19 грудня 1905 р. було отримано дозвіл на видання газети «Громадська думка». На той час уже було сформовано редакційний комітет, знайдено приміщення для редакції та друкарню, велися дискусії про програму і зміст часопису. Офіційно його видавцем став В. Леонтович, але до цієї справи також долучилися Є. Чикаленко та В. Симиренко. Редактором обрано Ф. Матушевського. Зі спогадів Є. Чикаленка дізнаємося, що до складу редакції запросили відомих громадських діячів, публіцистів, письменників, зокрема С. Єфремова, Б. Грінченка, М. Грінченко, М. Левицького, В. Дурдуківського, В. Козловського та інших [25, с. 303-304]. Перше число часопису вийшло у світ 31 грудня 1905 р., а за напрямком він був визначений як «щоденна політична, економічна і літературна газета» [20, с. 1]. Творчий доробок співробітників видання наразі все частіше потрапляє у фокус уваги українських науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема співпраці Б. Грінченка з виданням «Громадська думка» досі залишається недостатньо дослідженою, що надає актуальності та новизни нашій публікації. Інформацію про тематику та зміст окремих публікацій письменника у цій газеті знаходимо у статті І. Старовойтенко «Перша щоденна газета Наддніпрянщини», що є передмовою довідника «Громадська думка. Щоденна політична, економічна і літературна газета. 1905-1906. Анотований систематичний покажчик» (2011). Педагогічні праці, що вперше були надруковані на шпальтах «Громадської думки» («Якої нам треба школи» та «Народні вчителі і українська школа»), були перевидані у 2 томі видання «Борис Грінченко. Зібрання творів. Педагогічна спадщина» (2013) [19, с. 5-40; 1].

Метою нашої публікації є визначення тематичного діапазону та інформаційного потенціалу творчого доробку письменника на шпальтах газети «Громадська думка» для дослідження громадсько-політичного життя України на початку ХХ ст., а також діяльності автора як представника своєї епохи.

Виклад основного матеріалу. Комплекс праць Б. Грінченка, вміщених у згаданому часописі, не великий за обсягом, але їм властивий широкий жанровий та тематичний діапазон. У ході евристичної роботи вдалося виявити понад 49 публікацій. Це передові статті та замітки, літературні твори, публіцистичні праці, історичний нарис, короткі повідомлення, рецензії. Основна тематика праць охоплює такі напрями: політичне життя, в Україні та російській імперії, українське національне питання, проблеми розвитку освіти, насамперед національної української школи, становище селянства та аграрне питання тощо. Більшість передовиць та заміток письменника у часописі не

мають заголовків та підпису. Лише поодинокі праці підписані власним прізвищем автора або криптонімом «Б. Г.».

У публікаціях на перших шпальтах газети Б. Грінченко часто висловлював власну думку щодо змісту офіційних юридичних документів, виданих у 1905-1906 роках, проблем політичного життя суспільства, реформування імперії та вирішення ключових соціально-економічних та суспільно-політичних проблем. Зокрема такою є перша стаття письменника цього типу, опублікована у «Громадській думці» 11 січня 1906 року. Це роздум автора щодо нового закону про скасування обмежень Емського указу для преси. Борис Дмитрович зазначив, що новий урядовий документ недосконалий, адже його дія не поширилася на друк художньої та науково-популярної літератури, що в умовах революційних змін 1905 р. є неприйнятним, а для українського суспільства навіть шкідливим. Б. Грінченко наголошував, що наразі «тільки з особистої ласки того чи іншого цензора, яко щасливий випадок, може бути дозволена книжка наукова, дитяча, перекладна, навіть одбиток, напр[иклад] з нашого часопису не можна зробити без дозволу Петербургу» [21, с. 1]. У наступному числі знаходимо його статтю, в якій визначено передумови проголошення царського маніфесту 17 жовтня 1905 р. та вплив цього акту на російське суспільство. Автор пояснював читачам, важливість забезпечення народам російської імперії громадянських прав і свобод та запровадження демократичного суспільного ладу на основі загального виборчого права. Констатація факту, що урядові репресії є перемогою на один день, а вічна війна з народом матиме наслідком «загибель» держави є узагальненим визначенням поглядів української інтелігенції на політичне життя країни на початку ХХ ст. [22, с. 1]. Необхідність реального запровадження заявлених у вище згаданому маніфесті особистої свободи громадян, права вільного віросповідання, зборів і мітингів, свободи слова – це провідна тема ще декількох публікацій діяча. Так у передовиці у числі № 16 від 19 січня 1906 р. Б. Грінченко назвав цей крок основою для виховання покоління інтелігенції з вищою освітою та підґрунтям організації академічної роботи вищих закладів освіти. Він проаналізував телеграму, опубліковану у російських газетах, про з'їзд делегатів вищих навчальних закладів у Петербурзі, та оцінив прийняте там рішення про заборону відкриття університетів, щоб уникнути їх перетворення на місця студентських протестів. Забезпечення громадянам конституційних прав названо першочерговою умовою успішних виборів до Першої Державної думи, призначених на 25 березня 1906 р., та формування у суспільстві поваги та довіри до парламенту [24, с. 1]. В інших публікаціях неодноразово наголошено на необхідності сформувати

компетентний законодавчий орган, здатний вирішити наболілі соціально-економічні питання, насамперед аграрне [23, с. 1].

Важливий інформаційний потенціал має стаття «Потреба реформи державної ради» (№ 86 від 16 квітня 1906 р.), позаяк містить інформацію про труднощі державотворення у російській імперії, зокрема свідому діяльність чиновництва, спрямовану на позбавлення Державної думи її реальних повноважень. У ній відображено погляди автора щодо необхідності творення конституційного устрою та шляхів формування Державної ради імперії на основі розширення виборчих прав земств і представництва від усіх народів. У статті знаходимо запропоновану Б. Грінченком формулу стабільного державного устрою: «Місцеве самоврядування для кожного народу в Росії, між іншим і нашого українського, – з своїм окремим національним сеймом, вибраним всенародним, рівним і таємним голосуванням; державна дума вибрана таким же голосуванням; – державна рада з послів од національних сеймів» [6, с. 1].

Кілька публікацій письменника містять цікаві відомості про різноманітні заходи протидії виборам до Першої Державної думи. Так, у замітці «Народне вимагання» знаходимо інформацію про ув'язнення представника до парламенту від Чернігівщини Я. Гужовського, а у статті «Се виборці, а не арештанти» – повідомлення про численні факти свавілля місцевих чиновників щодо організації зборів селян-виборщиків у Вільно, Оренбургській волості та загалом по імперії [7, с. 1; 9, с. 1]. Ще одна замітка, що має заголовок-питання «Коли ж зрозуміють?» містить відомості про обшук петербурзькою поліцією двох обранців до державної думи на міському вокзалі та поширення поміщиками неправдивих чуток серед селян на Лубенщині з метою зірвати збори виборщиків [12, с. 1]. Проблема перманентного негативного ставлення російських чиновників до конституційних прав і свобод також становить зміст замітки «Хто кого повинен слухати» [10, с. 1].

Окремі статті Б. Грінченка містять гостру критику діяльності російського уряду в цілому та окремих міністрів зокрема. У публікації із запальним заголовком «Хай їдуть!» публіцист негативно оцінив політику голови Кабінету міністрів С. Вітте та міністра внутрішніх справ П. Дурново. А стаття «Так далі бути не може!» містить відомості про вимоги відставки уряду, що набули поширення в українському суспільстві. Автор цілком їх підтримував, констатувавши неефективність роботи установи, її нездатність вирішити найважливіші проблеми державного управління, і, водночас, небажання урядовців залишати владні посади [10, с. 1; 13, с. 1]. У замітці «Міністерські реформи» знаходимо критичну оцінку намірів та планів новообраного міністерства внутрішніх справ імперії,

очоленого П. Столипіним. Б. Грінченко зазначив, що нові урядовці анонсували затвердження конституційних законів та проект аграрної реформи, але при цьому мали місце конкретні прояви реакційної політики останніх (арешти, конфіскації та заборона часописів, ліквідація товариств та установ тощо). Нове міністерство названо бюрократичним та незацікавленим у модернізації держави, а зміст публікації свідчить про недовіру автора до нього. Він був переконаний, що без обрання парламенту в країні пануватиме самодержавна бюрократична сваволя і «через те – страшенна колотеча» [17, с. 1].

Цікавою за змістом є замітка «Під яким законом», позаяк містить інформацію про атмосферу в Україні та імперії після ліквідації царем Першої Державної думи. Б. Грінченко зазначив, що в газетах почали з'являтися дописи-чутки про зміни виборчого закону та видання так званих «дочасних правил», які можуть скасувати всі парламентські здобутки попередніх місяців. Автор намагався пояснити читачам суть та значення згаданих правил відповідно до норм існуючих у державі законів [16, с. 1].

Безперечно важливий інформаційний потенціал мають вміщені у часописі «Громадська думка» публікації Б. Грінченка, присвячені актуальним проблемам українського національного руху початку ХХ століття. Національне питання завжди перебувало у фокусі уваги дослідника. Формування та діяльність українських політичних партій, участь українців у роботі Державної думи, необхідність консолідації національної інтелігенції стали об'єктом роздумів Бориса Дмитровича. Заслуговує на увагу стаття «Партія чи партії?», у якій автор пояснив читачам суть та мету українського національного руху та особливості діяльності політичних партій як його складової. Щиро обурений повідомленням, у київській газеті «Свободная мысль», про вимоги української партії щодо автономії Малоросії, він доводив: «Українці – не партія. Українці – народ. Українці – нація» [8, с. 1]. Борис Дмитрович наголосив, що український рух являє собою боротьбу 30-мільйонного народу, який домагається законного забезпечення його національних прав, а не презентований діяльністю однієї політичної сили. У статті містяться коротка інформація про різноманітність та основні відмінності українських партій початку ХХ ст.

Коротка замітка «Даваймо про себе знати!» містить фрагментарні відомості про вибори до Першої Державної думи, зокрема статистику кількості обраних виборців різних національностей. Публіцист висловив обурення, що при веденні таких підрахунків російські, та й подекуди й українські, часописи називають українських обранців росіянами. Зміст замітки – це палкий заклик до представників від України об'єднатися у парламентську громаду (клуб), щоб у майбутньому парламенті

чітко презентувати не лише вимоги, але й «національне обличчя» свого народу [11, с. 1]. Продовжуючи тему виборів, Б. Грінченко аналізував програми українських депутатів. Стаття «Українські послы в думі», опублікована 30 квітня 1906 р. у числі № 98, дає можливість дізнатися про основні напрями роботи новообраного російського парламенту та соціально-політичний склад представників України у ньому. Зокрема наголошено, що інтереси українського народу представляли представники Української демократично-радикальної партії та депутати від робітництва й селянства. Названо пріоритетні напрями роботи законодавчого органу – парламентська реформа, конституційні права, амністія, відповідальність міністрів. Автор зазначив, що вимоги українських представників щодо вирішення аграрного й робітничого питань, і найголовніше національно-територіальної автономії, можуть вестися, а тому праця в парламенті потребуватиме від українських політиків значних зусиль і наполегливості.

У інших статтях письменника міститься аналіз намірів селян-українців заснувати у Державній думі фракцію Української демократично-радикальної партії та огляд першого прийнятого російським парламентом закону, відповідно до якого має бути скасовано смертну кару [14, с. 1; 15, с. 1]. Важливий інформаційний потенціал має публікація у заголовку якої питання – «Що у нас на черзі?». У ній зафіксовано інформацію про зміну тактики українців під час виборів до нової Державної думи та пропозиції консолідації навколо двох ключових вимог – досягнення національної автономії та вирішення аграрного питання. Автор зазначав, що у Другій державній думі має бути створена українська громада, що відстоюватиме інтереси селянства, тобто максимальну увагу приділятиме земельним справам. Також він наголосив, що необхідним елементом підготовки до нових виборів є широка просвітницька робота, з метою формування національної самосвідомості селян-виборців, тобто переконання їх у тому, що «рішити добре земельну справу без національно-територіальної автономії України неможливо» [18, с. 1].

Нагальність здійснення аграрної реформи та свідомо протидія цьому з боку міністрів російського уряду – ще одна тема статей Б. Грінченка. У публікації «Міністри говорять про землю» (№ 116 від 21 травня 1906 р.) він проаналізував промову у Державній думі міністра земельних справ О. Стишинського, який виступив проти викупу землі поміщиків у державний фонд. У статті міститься гостра критика політики урядовця за небажання розуміти нагальні потреби селянства та свідоме затягування вирішення проблеми. Також письменник аналізував особливості організації трудової еміграції українців у період Столипінської аграрної реформи, свідчення чого є замітка «Ми не хочемо

на Сибір» у 114 числі часопису (від 14 травня 1906 р.).

Шпальти газети «Громадська думка» стали простором для презентації педагогічних поглядів Б. Грінченка, адже освіта, рідною мовою, як основа формування самосвідомості українців, завжди була метою української інтелігенції на початку ХХ ст. У його статтях, насамперед, знаходимо інформацію про необхідність запровадження в освітній процес української мови, а також численні рекомендації про шляхи творення системи українського шкільництва. У передовиці без заголовка, опублікованій у 27 числі часопису (від 8 лютого 1906 р.), він повідомив читачам про поширення у пресі новин щодо запровадження в російській імперії нового закону про загальну народну освіту. Досвідчений педагог щиро цьому радів і водночас переймався, що «не вийде того добра, яке повинно було б вийти». Зі змісту публікації дізнаємося про основні підвалини нової школи, які, на думку Б. Грінченка, забезпечать створення ефективної освітньої моделі. Це навчання рідною мовою, модернізація освітніх програм, зокрема запровадження у початковій ланці освіти уроків географії та історії України, занять, спрямованих на формування пізнавального інтересу та критичного мислення учнів, безоплатність навчання у початковій школі, скасування іспитів при вступі до середніх навчальних закладів, доступність, загальнообов'язковість та безстановість шкільної освіти, створення самоврядних крайових інституцій для управління освітою на місцях. У іншій статті (№ 42 від 23 лютого 1906 р.), аналізуючи урядовий дозвіл навчання національними мовами у Балтійському краї, Б. Грінченко відповів на запитання «Через що треба дітям учитися рідною мовою?». Він зазначив, що це одне із першочергових завдань української інтелігенції ще від середини ХІХ ст. Ще одна стаття (№ 35 від 16 лютого 1906 р.) – детальний екскурс про стан та умови розвитку освіти у Наддніпрянщині та загалом у російській імперії упродовж останніх років (1905-1906 рр.). У публікації зафіксовано відомості про проблеми, що призводять до занепаду, а то й повного припинення, національного просвітницького руху.

Важливий інформаційний потенціал має стаття Б. Грінченка «Якої нам треба школи», вміщена у трьох числах часопису «Громадська думка» (№ 5-7) і чи не єдина, підписана прізвищем автора. У ній знаходимо обґрунтування необхідності творення національної системи освіти, адже виховання та навчання за чужою, хоч і досконалою, педагогічною системою є неприйнятним та може бути прирівняне до життя за зразком чужих народів. На основі порівняльного аналізу західно-європейських освітніх традицій, доведено право української школи на самобутність та розкрито значення для дітей якісної освіти рідною мовою:

«рідна школа легко й швидко навчатиме наші діти, а потім вони ще й далі вчитимуться з усяких наукових книжок, писаних нашою мовою; а всякі громадські й урядові справи умітуть вони краще впорядковувати, ніж тепер, бо раз, що самі будуть розумніші, освіченіші, а друге, незрозуміла мова не буде їм перешкоджати тямити ті справи» [2, с. 3]. У статті автор піднімає важливу проблему використання мови як засобу розмежування народу, наголосивши, що українська мова на початку ХХ ст. була поширена переважно серед селянства та робітництва, а натомість освічена інтелігенція, мешканці міст надавали перевагу російській. Стаття містить аналіз об'єктивних причин такої ситуації в Україні. Наприкінці публікації зазначено основні виклики, що постали перед українським національним рухом, зокрема освітянами: «Нам треба зараз же науки української мови, історії українського письменства, історії українського народу і українського народознавства по гімназіях та університетах» [3, с. 3]. Зміст статті свідчить, що для автора було дуже важливо забезпечити єдність та комплексність творення системи освіти, коли паралельно модернізуються всі її ланки. Ключовою умовою цього названо самовіддану працю української інтелігенції та її безпосередню консолідацію з народом.

Означена тема знаходить своє продовження у великій за обсягом публікації «Народні вчителі і українська школа», що упродовж липня 1906 р частинами друкувалася на шпальтах семи чисел газети «Громадська думка» (№№ 168-170, 172-175). У статті обґрунтовано значення української мови як основи взаєморозуміння та злагоди в суспільстві, а також засобу відображення думок та духовного досвіду народу. Б. Грінченко заперечував поділ мови на «панську» чи «мужицьку», «сільську» чи «міську», а також наголошував на важливості підготовки національно свідомих педагогічних кадрів. «Без народної мови нема і не може бути народної просвіти. А зробити се велике діло можна тільки тоді, коли вчителі будуть свідомими українцями і вчитимуть у вільній народній українській школі», – резюмував свої роздуми автор [4, с. 1]. Публікація також містить цінні відомості щодо видання навчальної літератури українською мовою та історичний експертський розгляд української освіти.

Тематика збереження рідної мови як засобу національної єдності українців знаходить своє відображення і у літературознавчій замітці Бориса Дмитровича «Шевченкові роковини», опублікованій у 45 числі часопису від 26 лютого 1906 року. Редакційний колектив присвятив його пошануванню пам'яті Кобзаря у 45-ту річницю смерті. Письменник зазначив, що українська інтелігенція, робітництво та селянство повинні спілкуватися однією мовою, щоб усвідомити шляхи творення справедливого суспільного устрою.

На сторінках «Громадської думки» опубліковано одну біографічну статтю Бориса Дмитровича. Вона є складовою тематичного циклу «Посли державної думки», присвяченого українцям-депутатам першого російського парламенту. Ця публікація є важливим джерелом дослідження біографії та громадсько-політичної діяльності юриста з Чернігівщини Іллі Шрага [5, с. 1-2].

Також у щоденній українській газеті вміщено два літературних твори та одну науково-популярну працю Б. Грінченка. Це оповідання сатиричного змісту «Сам собі пан» (№№ 39, 40, 41 від 20-22 лютого 1906 р.), нарис, написаний на основі реальних подій початку російської демократичної революції 1905-1907 рр. «9 січня» (№ 9 від 11 січня 1906 р.), а також науково-популярна праця «Оповідання з української старовини». Остання, була опублікована упродовж лютого-серпня 1906 р. у 12 числах часопису та містила цікаві відомості про ключові події історії України від найдавніших часів до середини ХІV століття (№№ 29,30, 36, 53, 54, 61, 62, 83, 106,170, 176, 182). За жанром вона наближена до історичного роману.

Заслужують на увагу публікації Б. Грінченка у рубриці «Бібліографія». Їх вдалося виявити дві у числах 165 та 189 часопису. Перша є позитивним відгуком на підручник Т. Норицького «Грамматика (Український буквар) з малюнками», а інша – огляд перекладу «Який буває державний лад», опублікованого М. Грінченко.

Висновки. Отже творча спадщина українського письменника, громадського діяча, педагога Б. Грінченка на шпальтах часопису «Громадська думка» тематично різноманітна та присвячена актуальним проблемам громадсько-політичного та культурного життя України початку ХХ століття. Статті, замітки, повідомлення мають високий рівень інформаційного потенціалу та дають можливість дослідити політичні та суспільні виклики, що постали перед українцями упродовж 1905-1906 років: участь у виборах до парламенту, формування змін суспільного устрою, перші кроки до реалізації конституційних законів, вирішення аграрного та національного питань, шляхи творення національної школи. Зміст публікацій дозволяє сформулювати уявлення про умови, в яких довелося жити та працювати українській інтелігенції, мету її діяльності, а також протиріччя, що були властиві українству і гальмували процес консолідації української нації. Окрім того, творчий доробок Б. Грінченка на шпальтах часопису «Громадська думка» – важливе джерело для дослідження його власних поглядів та громадсько-політичної діяльності. Зміст публікацій свідчить, що письменник був непересічною особистістю епохи – діяльною, небайдужою, здатною просто та доступно пояснити власні переконання оточуючим та самовіддано працювати для українства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Грінченко Б. Д. Зібрання творів. Педагогічна спадщина: в 2-х книгах / упоряд.: В. Огнев'юк, О. Мислива та ін. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. Кн. 2. 422 с.
2. Грінченко Б. Якої нам треба школи. *Громадська думка*. 1906. 6 січня (№ 6). С. 2-3.
3. Грінченко Б. Якої нам треба школи. *Громадська думка*. 1906. 6 січня (№ 7). С. 2-3.
4. Грінченко Б. Народні вчителі і українська школа. *Громадська думка*. 1906. 30 липня (№ 175). С. 2-3.
5. Грінченко Б. Ілля Шраг, посол до державної думи од Чернігівщини. *Громадська думка*. 18 квітня (№ 87). С. 1-2.
6. Грінченко Б. Потреба реформи державної ради. *Громадська думка*. 1906. 16 квітня (№ 86). С. 1.
7. Грінченко Б. Народне вимагання. *Громадська думка*. 1906. 18 квітня (№ 87). С. 1.
8. Грінченко Б. Партія чи партії? *Громадська думка*. 1906. 19 квітня (№ 88). С. 1.
9. Грінченко Б. Се виборці, а не арештанти. *Громадська думка*. 1906. 21 квітня (№ 90). С. 1.
10. Грінченко Б. Хто кого повинен слухати. Нехай ідуть! *Громадська думка*. 1906. 23 квітня (№ 92). С. 1.
11. Грінченко Б. Даймо про себе знати! *Громадська думка*. 1906. 26 квітня (№ 94). С. 1.
12. Грінченко Б. Коли ж зрозуміють. *Громадська думка*. 1906. 29 квітня (№ 97). С. 1.
13. Грінченко Б. Так далі бути не може. *Громадська думка*. 1906. 25 травня (№ 118). С. 1.
14. Грінченко Б. Перший закон державної думи. *Громадська думка*. 1906. 23 червня (№ 143). С. 1.
15. Грінченко Б. Шлях показано. *Громадська думка*. 1906. 9 липня (№ 157). С. 1.
16. Грінченко Б. Під яким законом. *Громадська думка*. 1906. 12 липня (№ 159). С. 1.
17. Грінченко Б. Міністерські реформи. *Громадська думка*. 1906. 18 липня (№ 164). С. 1.
18. Грінченко Б. Що у нас на черзі? *Громадська думка*. 1906. 19 липня (№ 165). С. 1.
19. Громадська думка. Щоденна політична, економічна і літературна газета. 1905-1906 рр. Анотований систематичний покажчик / упоряд.: І. Старовойтенко, Ю. Горбач, Л. Кузьменко. Київ: Темпора, 2011. 454 с.
20. Громадська думка. 1905. 31 грудня (№ 1). 4 с.
21. Громадська думка. 1906. 11 січня (№ 9). 4 с.
22. Громадська думка. 1906. 12 січня (№ 10). 4 с.
23. Громадська думка. 1906. 22 січня (№ 19). 4 с.
24. Громадська думка. 1906. 25 січня (№ 21). 4 с.
25. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) : документально-художнє видання. Київ: Темпора, 2003. 416 с.